ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

...5 чылдың август
...дэ үнүп эгелээн

http://shyn.ru
shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

№36
(18921)
2017 чылдың
апрель 4
вторник

Хүнүң үнери — 05:53
Ажары — 19:14
Хүн дурту — 13:21

Садар ертээ хостуг 12+

«ДЕМИР АЪТТЫҢ» ЭЭЗИ

Житко Т-130 бульдозериниң чанында тур.

...зылдың Убса-Нур кудумчузунда чаа туттунган беш ...бажыңнар ырактан-на улуг чаагай апарган көстүп ...лар. Эрткен чүс чылдың 30-40 чылдарында-ла тут...н, амгы үеде эргижирээш, бустур четкен бажыңнардан ...ген өг-бүлелер чоокта чаа бо чаагайжыды туткан ...ңнардан квартираларны алган. Ам ол ажыглалга кирген ...ңнарның чанында тудуун доозуп, иштики шеверлел ...дарын кылыры артып каан чаңгыс бажың бар. Бо ...нда ажыл-иш кандыг чоруп турарын сонуургап чеде ...мге, кижи-даа чок, даштында сарыг өңнүг үстүрер ...р бедип үне берген дөң довуракты буза үстүргеш, чаа ...ңнарже чылыдылга системазы шөйген ханы оңгарны ...үстүрүп, чай чок ажылдаан тур. Оон өске көстүр кижи ...орга, дааш-шимээнниг «демир аъттың» чанынче ...улап чеде бергеш, хол көдүрүп доктааткаш, ээзи-биле ...ып чугаалажы бердим.

...р аъттың» ээзин Анд...евич Житко дээр бол...ерногорскиниң даг...никумунга экскаватор ...чызы, бульдозерист ...дерни чедип алгаш, ...п, Каа-Хем хөмүр-даш ...а, күш-ажылчы базы...ээн. Баштайгы үеде ...жиге Владимирниң ...аводунга бүдүрген 26 ...г Т-25 деп дугуйлуг ...у башкарары-биле ... "Бо трактор хөй кы...чүүл чарыгдавас, би...элдиг болгаш ээлгир, ...р, бурунгаар чоруур ...халыыр 6 скоростуг ...жыл-агый кылырынга ...лыпкын, чиик адак ...ехника боор" — деп, ...итко үнелеп чугаалады. Ынчалдыр кашпагай «демир аъды-биле» үш чыл хире ажылдап чорда, хүлээнген ажылынга кызымаан, эдилээн техниказынга камныын үнелеп көргеш, Кат-60 дээр чер үстүрер бульдозер тракторга ажылдаары-биле шилчиткен.

«Номчукчулар сонуургаар чадавас, Кат-60 бульдозерниң дугайында бичии таныштырыптар силер бе» — деп дилээримге, «Ол дээрге американ «Катерпиллар-60» деп трактор-дур. Челябинскиниң трактор заводунга бо тракторга үндезилээш, баштайгы совет тракторну бүдүрүп үндүрген. Ол үеде совет күрүнениң баштыңчызы Иосиф Виссарионовичиниң ады-биле «Сталинец-60» деп адаан. Ооң соонда-даа чылдарда бо-ла тракторнуң сайзыраңгайжыткан хевирлерин 1956 чылга чедир бүдүрген. А 1963-1980 чылдарда Т-100М деп тракторнуң ат-сураа алгып турган-на болгай» — деп, ол кысказы-биле тайылбырлады.

Андрей Яношевич Кат-60 бульдозерни 8 чыл ажыр үрелиишкин чок башкарып ажылдап турда, бүдүрүлге черинге ынчан чаа келген Т-170 деп бульдозер тракторларның бирээзин аңаа хүлээдип берген. Андрейниң тайылбырлап чугаалааны-биле, бо тракторну амгы үеде-даа ажыглап турар.

Машина-техника сайзырап, чурттуң рыногунда янзы-бүрү марканың бульдозерлерин хөйү-биле садып-саарып турар апарган-даа болза, ССРЭ үезиниң чамдык техникаларын ажыл-агыйларда, бүдүрүлге черлеринде ам-даа калбаа-биле ажыглавышаан. Т-170 марканың бульдозери шак ындыг ажыглалда турар техникаларның бирээзи. Бо бульдозер тракторну Челябинскиниң трактор заводунга 1988 чылда бүдүрүп эгелээн. Заводтуң инженер-техниктиг ажылдакчыларының чогаадыкчы ажылының түңнелинде Т-130 тракторну экижидип, дериг-херекселдерин, шимчедикчизин чаартып, эде кылганы-биле, техниктиг характеристиказының талазы-биле совет үениң эң дээре тракторларының бирээзинге хамааржыр бо техниканы 14 чылдың дургузунда үзүктел чок бүдүрүп келген.

Т-170 тракторнуң эки талазы – кандыг-даа кожуг машиналары, дериг-херекселдер-биле ажылдап болур. Кывар-чаар материалдарга болгаш техниктиг ажаалда-тежээлдезинге хөй чарыгдалдар негевес, белен үрелбес, быжыг, оруу багай, малгаш-баларлыг, элезинниг черлерге-даа торулбас күчүлүг техниканы орук кылырынга, көдээ ажыл-агый, тудуг болгаш өске-даа ажылдарга ажыглап турар.

Андрей Яношевич бо чаа тракторун 14 чыл дургузунда капитал септелге чок мунуп, шалыпчыларның одуруундан дүшпейн ажылдап турда, хоралыг бүдүрүлге черинге ажылдаар хуусаазы чедип, хүндүлүг дыштанылгаже үнген.

Ынчалза-даа Андрей Житко ажыл чок олуруп шыдаваан. Ол «Көдээ тудуг» ажык акционерлиг ниитилелге баргаш, ол-ла мергежили-биле ажылга кирип алгаш, Т-130 бульдозерни ам 4 чыл ажыг үеде башкарып, янзы-бүрү тудуг ажылдарында ажылдап турары бо.

Даш-оол МОНГУШ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

Бөгүнгү үндүрүлгеде:

•*Кызыл — Боршоо автоорукта*
"ВОСТОКЧУЛАР" БЕЛЕН 2

• *Тоолчунуң 90 харынга*
ДОҢНАП АЛЫР ТООЛУВУС 5

•*Салым-чаяанныг кижилер*
ЧОНУМ, ӨӨРҮМ ЧОРГААРАЛЫМ 6

• *Спорт*
БАГАЙ ЭВЕС КИРИШКЕННЕР 7

Хүннүң медээлери

ЧАА ОБЪЕКТИЛЕР ТУТТУНАР, ЧАМДЫКТАРЫН СЕПТЭЭР

«Культураның 10 бажыңы» төлевилелдиң күүселдезинге дүүштүр чаа беш бажыңны тудары болгаш бежинге капитал септелге чорудары 2017 чылдың майда эгелээр болгаш август-ноябрьда доостур ужурлуг.

Көдээниң культура бажыңнарын тударынга болгаш чаартып кылырынга федералдыг бюджеттен акшаландырыышкын чагыын республиканың Культура яамызы декабрь төнчүзүнде чоруткан, 2017 чылдың февральда Тыва Республиканың Чазаа биле Россияның Культура яамызының аразында чогуур дугуржулга чардынган.

Чаа культура бажыңнары Каа-Хем кожууннуң Сарыг-Сеп суурга, Сүт-Хөлдүң Ак-Дашка, Кызылдың Баян-Колга, Өвүрнүң Чаа-Суурга, Улуг-Хемниң Эйлиг-Хемге туттунар. Ол объектилерни тударынга 114 млн. ажыг рубльди чарыгдаары көрдүнген: 108,3 млн. рубль федералдыг бюджет бээр, 6 млн. рубль — Тыва Республиканың талазындан немей акшаландырыышкын.

Тес-Хем кожууннуң Белдир-Арыг суурда, Барыын-Хемчиктиң Дөң-Терезинде, Таңдының Дүргенде, Барыын-Хемчиктиң Кызыл-Мажалыкта болгаш Чаа-Хөлдүң Кызыл-Даг суурда культура бажыңнарынга капитал септелге чорудар. Ол сорулгаларга 43,8 млн. рубльди шилчидер, ооң 41,7 миллион рубли — федералдыг бюджеттен кирер, 2,1 миллионун республика үндүрер.

Ынчангаш бо сорулгаларга акшаландырыышкынның ниити хемчээли 157,8 млн. рубль. Амгы үеде Сарыг-Сеп суурда 250 олуттуг Культура төвүнүң, Ак-Даш, Баян-Кол, Чаа-Суур, Эйлиг-Хем суурларда 80 олуттуг көдээ культура бажыңнарының төлевилелдери ажылдап кылдынган. Төлевилел бүрүзүнге күрүне экспертизазының чогумчалыг түңнелин алган. Оларны тудар чер участоктарын тодараткан, электри хандырылгазынче кожар техниктиг байдалдар бар. Кызыл-Даг болгаш Дүрген суурларга культура бажыңнарын тударының мөөрейин 2017 чылдың март 29-та чарлаан, а өске объектилерге хамаарыштыр мөөрейлер апрель эгезинде болур.

Тудуг ажылының кандыг чоруп турарын элээн каш черлерниң – ТР-ниң Тудуг болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агый яамызының, ТР-ниң Культура яамызының болгаш Күр-тудугчагыгның талазындан хары угда контрольдаар. Оон аңгыда Россия Федерациязының Культура яамызының негелдезин езугаар тудуг болгаш септелге ажылдарын объект бүрүзүнге ону чогуур үезинде болгаш шынарлыг күүседири дээш хайгааралды онлайн-дамчыдылганы тургускан.

ҮЕР-ЧАЙЫКТЫҢ УРЖУУН ЧАЙЛАДЫП ТУРАР

Кызыл кожууннуң Каа-Хем суурда үерге алыскан кудумчуларның суун сордурар ажылдар үргүлчүлеп турар.

Март 31-де участокка тускай 8 машина ажылдап турган. Кожуун чагыргазының дыңнадып турары-биле алырга, амгы үеде чүгле ийи чуртталга бажыңында сугнуң деңнели ооң таваандан бедик болуп турар. Улусту түр чурттадыр черде кижи чок, көжүрген чурттакчылар төрелдериниң бажыңнарында. Бажыңнарындан эрткен дыштаныр хүннерде үнүп чоруткан кижилер ам чанып келгеннер.

Март 25-тиң дүнезинде Каа-Хем суурда чуртталга бажыңнарын болгаш бажыңнар чанының девискээрлеринде 36 участокту үер-чайык алганын сагындыраал.

Чөөн-Хемчиктиң Чадаана хоорайга эрткен хонукта сугнуң деңнели элээн сыыгаан. Бир хонук дургузунда сугдан камгалал кылдыр 800 кубометр сайдашты төккен, үерге алыскан бажыңнардан сугну сордурган, үерни Чадаана хемниң унунче чаяр талазы-биле инженер-техниктиг ажылдарны кылып чоруткан болгаш суг аксыр черлерни аштап арыглаан.

Үер-чайык үезинде халдавырлыг аарыглар нептереп болурунуң айыылы бар дээрзин Росхереглелхайгааралдың Тыва эргелели сагындырып тур. Ылаңгыя суг дажып чыдар черлерде кудуктардан суг ап ижери онза айыылдыг. Ындыг чорукту болдурбазы-биле шилдерде савалап каан сугну ижерин, хуу гигиенаны сагыырын—холун үргүлчү чуп алырын, дезинфекция салфеткаларын ажыглаарын сүмелеп турар.

ТР-ниң Чазааның парлалга албаны.

ЧАСКЫ ХОВУ АЖЫЛДАРЫ

Барыын-Хемчик кожууннуң девискээринде часкы хову ажылдарынга белеткел кидин түлүк чоруп турар.

Көдээ ажыл-агыйның бүгү хевирлери ниитизи-биле 2038 га черге тараа болгаш ногаа аймаан, мал чемин тарыыр. Тарылга ажылдарын чорударынга 303 тонна үрезин хереглеттинип турар, бо хүннерде херек кырында 88 тонна бар. Немей үрезин садып алыры-биле Хакасияның Каратуз районунда «Брамман», Бейск районунда «Баузер» тараачын-фермер ажыл-агыйлар база Абакан хоорайда КХН «Хакассельхозхимия»-биле керээлерни чарган. Үрезиннерни сөөртүрүнге кожуунда «КамАЗ» автомашиналарлыг 7 хууда сайгарлыкчы-биле дугуржулганы кылган.

Часкы хову ажылдарынга ажыглаар тракторлар, үрезин чажар машиналар, андазыннар болгаш өске-даа техниканың даңзызын тургузуп, четчелээн. Оларның хөй кезии ажылчын байдалда, а чамдыктарынга септелге негеттинип турар.

Часкы-күскү хову ажылдарын чорударынга кожуун бюджединден ниитизи-биле 216,5 муң рубльди аңгылаан.

Суггарылга системаларының болгаш каналдарның ашталгазын өй-шаанда чорудары көрдүнген. Сугну апрель 28-те ажыдар деп планнап турар.

Бистиң корр.

Кызыл — Боршоо автоору

“ВОСТОКЧУЛАР” БЕЛЕН

Федералдыг орук агентилелиниң федералдыг күрүне албан чериниң Тывада М-54 «Енисей» автомобиль орук эргелелиниң даргазы Андрей Көк, «Восток» КХН-ниң чиңгине директору Сергей Уюсов массалыг информация чепсектериниң журналистеринге солагай талакы дачалар чоогунда “Восток” КХН-ниң бүдүрүлгези асфальт-бетон заводунче болгаш барыын талаже углаан орук участоктарының байдалын хынаары-биле ажылчын үнүүшкүнну организастаан.

М-54 «Енисей» автомобиль орук эргелелиниң дарга Андрей Көк, «Восток» КХН-ниң чиңгине директору Сергей Уюсов.

Бүдүрүлгеде ийи асфальт-бетон заводунуң бирээзи 1 шакта 120 тонна, а өскези 160 тонна үүрмектээн сайны бүдүрүп, довурак биле элезинден холуксааны белеткеп турарын Сергей Уюсов чугаалады. Оон аңгыда ында бетон-демир кылыгларындан орук кыдыын камгалаар болгаш суг албас кылдыр салыр плиталарны, дээрбектерни... кудуп белеткеп турар. Заводтуң девискээринде орук шывар асфальт кылыр хоюдугну хынаар лаборатория, минералдыг порошок, полимер болгаш сайны аңгы-аңгы хемчээлге үүрмектээр дериг-херекселдер, электри деңзилер (80 тоннага чедир килдээр), аар чүък машиналары (экскаватор, автогрейдер, самосвал...), орукчуларның чемненир чери дээш техника-ла хөй.

"Тывада бо завод эң улуг асфальт, бетон бүдүрүлгези. Мооң мурнунда орук-тудуг ажылынга херек бетон кылыгларын Абакан хоорайдан сөөртүп эккеп турган бис. Бо хүнде цементиден аңгыда орук-тудуг материалдары боттарывыстыы. Цементини Минусинскиден чарган керээ езугаар сөөртүп эккеп турар. Асфальт шывыының каът бүрүзүнүң сайының хемчээли аңгы-аңгы болур. Заводта дашты ылгап үүрмектээр 6 дериг-херексел бар. Бо хүнде мында 80-90 хире кижи дүн-хүн чокка 2 ээлчегде ажылдап турар" – деп, "Енисейский карьер" бүдүрүлге участогунуң начальниги Алексей Федулов чугаалады.

«Восток» КХН-ниң ажылдакчылары оруктарны амгы үениң материалдары болгаш чаа технологияларны ажыглап тургаш, шынарлыг кылып турар, күчү-күштүг машина-техника, дериг-херексел талазы-биле Сибирьде тергиин тудуг организацияларының бирээзи дээрзин М-54 «Енисей» автомобиль орук эргелелиниң даргазы Андрей Көк демдегледи.

Дараазында Элегес-Аксы суурнуң болгаш Улуг-Хем кожууннуң девискээрлеринде орук участоктарын хынаары-биле халдып үнүптүвүс. 805-820 километрлерде орук участогунуң асфальт шывыын хынаары-биле доктааптывыс. Андрей Бадарчиевич оруктуң ойбактарын чамаан тиглени берген асфальт шывыын холу-биле адыра соп эккээрге, чер көстүп, шуут тоглап турар болду. Орукчу эвес бөдүүн кижиге безин бо оруктуң байдалы чогуур деңнелде эвес дээрзи көскү. Асфальт шывыы көңгүс чуга.

2020 чылга чедир оруктуң 70-80 хуузун чаа асфальт шывыы-биле чадып, капитал септелгезин кылырын М-54 «Енисей» автомобиль оруунуң эргелели планнап турар. Ынчап кээрге, бо чылын нарын байдалдыг 55 километр орук участоктарының асфальт шывыын, чаа технологияларны ажыглап тургаш, чаартыр, эргижирээн хоорзаларын солуур, орук демдектери, камгалал херимнерни тургузары дээш өске-даа ажылдар көрдү

Апрель 1-ден эгелеп ток» КХН барыын талаже М-54 федералдыг автоо септеп кирипкен. Амгы заводтуң девискээринд фальт шывыынга херек 500 тонна сайдан аңгыда өск курлавыр материалдар "Востокчуларның" ажылда га материалдары-даа, ма техниказы-даа белен.

Январь 1-ден бээр «К — Чадаана — Хандагай Боршоо» автомобиль оруу ралдыг өнчүже шилчээнин дырып каалы. Бо орук-биле хүнде ниитизи-биле 1000 автомашина аргыжып турар

2017 чылда Минусинск Кызылга чедир 33 кило автооруктуң капитал септел 24 километр оруктуң септел планнатынган. «Кызыл—Ча на — Хандагайты — Боршоо томобиль оруунуң 55 кило орук участогун септээр.

Кызыл кожууннуң Каа- суурда чуртталга бажың биле бажың чанының учас тарын эрээн хар суунга алыс онза байдалды чайладыры-б «Восток» КХН-ниң ажылда лары аар чүък машиналары ле дузалажып турары база деткимче.

Шончалай ХОВАЛ
Авторнуң тырттыр чуруктар

Асфальт-бетон заводу

Чидиг айтырыг

АЙЫЫЛ-ХАЛАП КЕСТИҢ КЫРЫНГА КЕЛИРГЕ…

**Эрткен кыжын респуб-
ликаның девискээринге
ылын хар чагганы-биле,
часкы үеде агаар темпе-
ратуразы хенертен чы-
ныырга, хар эрээш, чам-
дык суурларда чурттал-
га бажыңнарын суг хөме
алган. Хар улуг болган
чылдарда-ла часкы үеде
кудумчуларын суг алыр
черлерниң бирээзи – Кы-
зыл кожууннуң төвү Каа-
Хем суур. Бо чазын база-
ла Хербис дааның хары
эрээш, 9 хире кудумчуну
суг алган.**

Массалыг информация ме-
лериинден алырга, агаар-
дустуң хенертен чылаанын-
 март 25, 26 хүннеринде
алган деп бижип турар. А
ак кырында март айның ортан
инден эгелээш-ле кезек ку-
чуларны суг ап, бажыңнарже
ри нарыыдай бергеш турган.
ттакчылар чогуур черлерге
адып, сугларны сордурар
кандыг-бир хемчег алырын
ел турганнар. Ынчалза-даа
бурунгаар камгалал ажыл-
 чоруттунмаан.

Март 25-26-ның дүнезинде
едүрлүп, аргыжар арга чок
ган. Тываның хамааты кам-
ының болгаш онза байдал-
албанының ажылдакчыла-
илеп тывар камгалакчылар
дының дайынчылары суг
ынга алыскан чурттакчы-
ы бажыңнарындан үндүрүп,
ай дузаны чедирген. Кызыл
ннуң чагыргазы 38 күчүлүг
каның дузазы-биле дамба-
тап, сугларны сордурганы
олган. Март 31-ниң байда-
ле, Хербис дааның кыдыын
эр улуг, бедик дамба кыл-
н, 3-4 хире кудумчуларның
ын сордуруп каапкан. Ын-
а болза, ам-даа аргыжары
унмас кудумчулар бар.
ның чурттакчыларының
ызы төрелдеринде, а

чурттаар чери чок, ырадыр чоруп шыдавас улус Каа-Хемниң 2 дугаар школазында түр када чурттаар черде турарлар.

Чүге чуртталга девискээрлерин чыл санында суг хөме тавարып турарыл? Эскерип чоруурга, кандыг-даа айыыл-халап кестиң кырынга келирге, хөделип үнер чүвевис бар. Ылаңгыя хар улуг болган чылдарда кожууннуң чагырга чериниң ажылдакчылары баш бурунгаар хемчегни алыр ужурлуг турган. Чурттакчы чоннуң чугаазы-биле алырга, бо девискээрлерни чүгле бо чылын эвес, а чыл санында суг ап турар. Ол хирезинде мынчага чедир кандыг-даа чогумчалыг ажылдар чоруттунмаан. Кажан час эртип, чер кыры кургай бээрге, бо берге байдал катап база уттундурар. Чурттакчы чон бо байдалды эде көөрүн кожууннуң чагырга черинге барып, чеже-даа сагындырган.

2010, 2014 чылдарда база Хербис дааннның хары эрээш, чуртталга бажыңнарын хөме ап турганын чурттакчылар утпаан боор. Каш чыл бурунгаар архитекторлар бис дээр кижилер чонга Каа-Хемниң чаа школазының чанында бедик дамба артынга ээн чыткан шөлдерни чуртталга бажыңнары тудары-биле чонга садыпкан. 2009-2010 чылдың кыжын кылын хар чагганындан, чазын хар эрээш, дамба артында бажыңнарны суг алган. Мында чурттакчыларның боттарының база буруузу бары илдең. Кожуун чагыргазы аңаа бажыңнар тудуп болбас черлер-дир деп сагындырып турган, ындыг-даа болза, черни садыпкан улус акшазын дедир эгитпес бис дээрге туттунуп алган бис деп таныырым угбай чугаалады.

Шак ол суг үериниң соонда оларның чамдыызы чер садып алган "архитекторундан" акшазын, сүржүп тургаш, дедир эгидип, бир чамдыызы өске чер садып алгаш, көжүп чоруй барганнар. А оларның шала оожумнары акшада-даа, черде-даа чок артканнар. Мегечи улустуң көгүлдезинге алыскаш, чурттаар оран-сава тудуп алыр дээш кызып турган чурттакчылар ийи дакпыр чарыгдал үндүрер ужурга таварышкан.

Бо дээрге 7 чыл бурунгаар болган таварылга-дыр. Ол үе дургузунда Хербис дааның кыдыын дургаар улуг дамбаны чайлыг кылыптар турган. 2016 чылда кылып каан дамбазы чүгле 1 метр хире бедик, дагның суу ону ажыр дола бээри-даа чөп. Ынчан-на чаңгыс аай кылганнай бедик, шынарлыг дамба кылып каан турган болза, бо чылын үер болбас турган.

Холмистая кудумчузунуң чурттакчыларының чугаазы-биле алырга, эрткен чылын олар бажыңнарының девискээрин суг албазы-биле долгандыр бедидир сай төктүрүп турганнар. Ол база бо чылын түңнел чок болган, суг кудумчуну долгаш, херим иштинче кирип келген.

Интернет четкизинде чурттакчыларның дуза дилеп бижээн чүүлдеринге хамаарышкан чамдык харыыларда: «Чеже-ле даргаларже көрүп алган олурар силер, чурттакчы чон боттарыңар хар эривээнде дагның харын аштап, хүүрек-биле арыктап алыр турган силер» деп бижээн. Бо чүүлдү бижээн кижи ындыг таварылганы караа-биле көрбээни илдең. Бойдустуң халавы сугну 40 чыгыы күчүлүг техника дузазы-биле дозарга безин болдунмайн турда, бөдүүн чон ону канчаар дозуп күш чедерил?

Ыраккы Каа-Хемниң суг алган девискээрлериниң чурттакчыларында база бир нарын айтырыг бар. Ында туттунган бажыңнарның хөй кезииниң документилери чедир кылдынмаанындан бажыңнар база камгалал чок. Ынчангаш дыка хөй чурттакчыларның киир бижидилгези кожууннарда азы хоорайда. Ынчап кээрге, сугга дүшкен бажыңнарның когаралын төлеп бээр бе деп айтырыг чурттакчыларны дүвүредип турар.

Каа-Хем суурнуң сугда дүшкен кудумчуларының база бир нарын айтырыы – электри четкизи. Чырык айтырыы амгы үеге чедир нарын болуп артпышаан. Чаш ажы-төлдүг, школачы уругларлыг өг-бүлелер 6-7 чыл ишти чырык чокка чурттап турарлар. Чырык айтырыын чеже көдүрбээн, трансформаторлар садар акшаландырыышкын чок деп харыы бээр. Соңгулдалар мурнунда аңгы-аңгы даргалар келгеш, удавас кожуптарын аазааш, чоруптар. Ону манап турда, чылдар эртип-ле турар. Эрткен чылдың төнчүзүнде электри чагыларын тургузуп, элээн каш кудумчунуң электри четкизин шөйгеш, бир трансформаторну салып берген. Ол чүүл чурттакчыларга улуг өөрүшкү болган. Ындыг-даа болза, амдаа 7-8 кудумчу чырык чок хевээр. Ооң чурттакчылары электри четкизин кажан тургузуп, чырыкты киирип бээрин четтикпейн манап турарлар.

Бистиң бо сайзыраңгай үевисте чеди, сес чыл ишти электри четкизи чокка чурттаарын бодап көрүңер. Чүнү-даа канчаар дээрге болдунмас. Чурттакчыларның хөй кезии газ-биле чем кылып чип турар. Газ бичии уругларлыг бажыңнарга айыылдыг, олар ада-иези ажылдап турар үеде чем чылдып чиир дээш, ону шын эвес ажыглап болур. Баштап олурар даргаларның кичээнгейге алырын манап турда, чылдар шуужуп эртип-ле турар. Ынчангаш чамдык чурттакчылар чөпшээрел чокка чырыкты кожуп алгаш, торгаалга онаажып-даа турарлар. Шынап-ла, ам канчаарыл, каш хонук иштинде чырыкты өжүрүптерге безин кайы хире бергезин шупту билир бис.

Черле ынчаш, кожууннарда чурттап чоруур бөдүүн чоннуң амыдыралынче кол кичээнгейни угландырып, чон аразында чидиг айтырыгларны дарый шиитпирлээр үе келген.

Сайсуу ХЕРТЕК.

Медээ

КОРРУПЦИЯГА УДУР

Март 29-та ТР-ниң Дээди Хуралының депутады, Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң болгаш кызыгаар айтырыгларының талазы-биле комитеттиң даргазы В.М. Бартына-Садының удуртулгазы-биле эрге-хоойлу ажылдакчыларының коррупцияга удур ажыл-чорудулгазынга хамаарышкан төгерик стол болган.

Аңаа ТР-ниң Информация болгаш харылзаа сайыды Р.В. Грицюк, «Чаңгыс демниг Россия» партиязының кежигүнү М.О. Кожага болгаш хөй-ниити организацияларының удуртукчулары киришкен.

ТР-ниң Прокуратуразының коррупцияга удур хоойлу-дүрүм күүселделерин хайгаараар килдистиң прокурору И.С. Маслов, ТР-ниң Истелге эргелелиниң процессуалдыг хыналда килдизиниң удуртукчузунуң оралакчызы Л.В. Дирчин база ТР-ниң Иштики херектер яамызында Экономиктиг айыыл чок чоруктуң болгаш коррупцияга удур ажыл чорудар эргелелдиң начальнигиниң оралакчызы М.Х. Маныш-оол 2015-2016 чылдарда республикада күүсекчи органнарда удуртукчуларның база күрүне ажылдакчыларының хоойлуга удур экономиктиг кем-херектер үүлгедиишкиннериниң дугайында кыска илеткелдерни кылганнар.

Төгерик столдуң киржикчилери эрге-хоойлу ажылдакчыларының коррупцияга удур илереткен херектерин дыңнааш, боттарының санал-оналдарын бергеннер. ТР-ниң Дээди Хуралының депутаттары И.П. Самойленко, А.Х. Доңгак, В.Г. Глухов, С.С. Шактар болгаш өскелер-даа илеткелчилерниң дыңнадыышкыннарында экономиктиг болгаш коррупциялыг кем-херек үүлгедиишкиннериниң чүгле куруг статистиказы-дыр, а херек кырында кандыг хемчеглерни алганы, ук удуртукчуларның ат, фамилиязы-даа тодаргай адаттынмаан дээрзин демдеглээн.

Коррупцияга удур демиселге массалыг информация чепсектериниң киржилгези эргежок чугула дээрзин база чугаалашкан. «Сарыг» солун «Рискиде» билдингир күрүне ажылдакчыларының ажыл-херектериниң, чижээлээрге, Россияның Маадыры, Камгалал сайыды С.К. Шойгунуң дугайында хөлүн эрттир хөөредип бижип турарын хуралдың киржикчилери айыткан. А бистиң ниитилел-политиктиг солунувус «Шында» кем-херек үүлгедиишкиннериниң дугайында чырыдып турар «Прокурор хыналдазы» деп тускай рубрика бар. Аңаа материалдарны парлаарда, РФ-тиң «Массалыг информация чепсектериниң дугайында» хоойлузун хажытпас ужурлуг бис.

Светлана ООРЖАК.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ АЙТЫЫШКЫНЫ

**)-1999 чылдарда төрүттүнген хамаатыларны 2017
лдың апрель-июльда Тыва Республикадан шериг
албанынче келдиртириниң дугайында**

8 чылдың март 28-те «Ше-
ээлгезиниң болгаш шериг
ның дугайында» №53-ФХ
алдыг хоойлуга болгаш
ылдың ноябрь 11-де Рос-
дерациязының Чазааның
я Федерациязының ха-
арын шериг албанынче
тириниң дугайында дү-
бадылаарының дуга-
» №663 доктаалынга
р. 1990-1999 чылдарда
үнген, шериг учедунда
зы турбаза-даа аңаа ту-
урлуг, курлавырда эвес
Федерациязының хамаа-
н 2017 чылдың апрель-
 организастыг келдиртир
-биле:
ва Республикага келди-
н комиссиязын, муници-
районнарга болгаш хоо-
угтарынга келдириишкин
яларын тургузар.
араазында чүүлдерни
ар:
ва Республиканың кел-

дириишкин комиссиязының составын (кол болгаш курлавыр);

- Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының болгаш хоорай округтарының келдириишкин комиссияларының составтарын (кол болгаш курлавыр);

- Тыва Республиканың келдириишкин комиссиязының 2017 чылдың апрель – июльда хуралдарының графигин;

- 2017 чылдың апрель – июльда Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларынга хамаатыларны келдиртип турар үеде эмчи шинчилгезиниң талазы-биле комиссияларны эрттиреринең графигин;

- 2017 чылда шериг албанынче келдиртир ужурлуг хамаатыларны стационарга шинчииириниң болгаш эмнээриниң талазы-биле тускайлаан медицина организацияларының даңзызын.

3. Хамаатыларны шериг албанынче келдиртирин Тыва Республиканың шериг комиссариадының чыылда пунктузунуң чогундан Тыва Республиканы шериг комиссариадының Кызыл хоорайда чыылда пунктузунуң баазазынга чорудар.

4. Хамаатыларны шериг албанынче келдиртип турар үеде Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы:

-Тыва Республиканың шериг комиссариадының чагыын езугаар 2017 чылдың апрель – июльда шериг албанынче келдириишкин үезинде хамаатыларны шинчииириниң талазы-биле муниципалдыг тургузугларже график езугаар эмчи специалистерни чорудар;

- келдириишкин компаниязын эмчи специалистер-биле, ВИЧ, РВ болгаш «В» болгаш «С» гепатиттиң хыналдазынга хан алыр лаборантылар-биле, эргежок чугула эмнер-биле, медицина дериг-херекселдери-биле, көжүп чоруур рентген тургузуглары-биле, шериг албанынче келдиртир ужурлуг хамаатыларның эмчи шинчилгезин кылып чорудар эт-херексел болгаш дерилгелер-биле хандырар;

- шериг албанынче келдиртип турар хамаатыларга эмчиниң халас шинчилгезинге (эмнээшкининге) тускайжыттынган эмчи дузазын чедирери-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларында эмнелге албан черлери болгаш эмнелге-профилактика албан черлери (эмнээшкинин) стационар (амбулаторлуг) халас эмчи шинчилгези негеттинип турарларны чорудары-биле 2017 чылда шериг албанынче келдирткен хамаатыларның стационар шинчилгезинге болгаш эмнээшкининге тускайлаан медицина организацияларын даңзы езугаар тускайлаар.

5. Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы шеригже келдиртир назылыг, өөредилге черинден үндүрткен оолдарның дугайында медээлерни Тыва Республиканың шериг комиссариадының тургузуунда салбырларынче 2017 чылдың апрель 1-ге чедир киирер.

(Уланчызы 4-кү арында).

(Төнчүзү. Эгези 3-кү арында).

6. Хамаатыларны шериг албанынче келдиртип турар үеде Тыва Республиканың Культура яамызы:

1) Тыва Республиканың чыылда пунктуларынга агитаторларны тускайлаар;

2) хамаатыларны шериг албанынче келдиртип турар үеде кижизидилге ажылының болгаш Тыва Республиканың чыылда пунктуларынга культура-массалыг хемчеглерниң талазы-биле планнарны күүседиринге деткимче көргүзер;

3) Тыва Республиканың шериг комиссариады-биле кады Шеригже келдириишкин хүнүнүң план-сценарийин ажылдап кылыр;

4) артистерниң, бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң, Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннарының, Чепсектиг Күштерниң хоочуннарының, интернационалчы дайынчыларның, шеригже келдирткеннерниң ада-иелериниң шеригже чоруурларның мурнунга күүселделерин, чүве чугаалаарын организастаар.

7. Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы Тыва Республиканың шериг комиссариадының чыылда пунктузундан Россия Федерациязының Чепсектиг Күштеринче шеригже келдирткенерни чорудуп турар үеде «Тыва эр кижилерниң ат-алдарының дүрүмүн» тыпсырын организастаар.

8. Сүмелээри болза:

1) Шериг албанынче келдириишкин чорудуп турар үеде Тыва Республика талазы-биле Иштики херектер яамызынга:

- 2017 чылдың апрель 1-ден июль 15-ке чедир (Тыва Республиканың шериг комиссариадының чагыын езугаар) полицияның нарядтарын Тыва Республиканың чыылда пунктузунче болгаш муниципалдыг районнарның болгаш хоорай округтарының чыылда пунктуларынче, шеригже келдирткеннерни автомобиль транспорту-биле Абакан хоорайже организастыг чорудуп турар үеде террорисчи актыларны болгаш экстремисчи үүлгедиглерни хөй улус чыылган черге болдурбазының талазы-биле хемчеглерни алыр;

- хөй-ниитиниң корум-чурумун хажытканының дугайында медээлерге (онза байдалдар тургустунган таварылгаларда), Тыва Республиканың чыылда пунктузундан, а ол ышкаш муниципалдыг районнарның база хоорай округтарының чыылда пунктуларындан келген билдириишкиннерге, дыңнадыгларга полиция ажылдакчыларының чогуур үезинде хемчег алырын хандырар.

2) Тыва Республиканың шериг комиссариадынга:

а) 1990-1999 чылдарда төрүттүнген хамаатыларны 2017 чылдың апрель – июльда шериг албанынче келдиртириниң талазы-биле ажылды организастаар;

б) шеригже келдирткеннерни шериг албанын эрттирер черлеринче организастыг чорударын, келдирткеннерниң шериг командаларын тургузар, шериг кезектериниң төлээлеринге оларны Тыва Республиканың шериг комиссариадының Кызыл хоорайда килдизиниң келдириишкин пунктузунга хүлээдир сорулга-биле чыылда пунктузунуң удуртулгазының түр штадын тургузар. Тыва Республиканың чыылда пунктузунуң удуртулгазының түр штадының составын бодунуң шиитпири-биле тодарадыр.

в) 2017 чылдың апрель 1-ден июль 15-ке чедир Тыва Республиканың чыылда пунктузунуң ажылын организастаар;

г) Тыва Республикада ОШАЧКИ-ниң үделге автомобилин тускайлаарының болгаш шериг командаларын Абакан хоорайга чедир чорудуп турда, орук шимчээшкининиң айыыл чок чоруун хандырарының дугайында айтырыгны сайгарап көөр кылдыр Россияның ИХЯ-зының Тыва Республикада ОШАЧКИ эргелелинче чагыгны киирер;

д) шеригже келдириишкинге белеткел болгаш ону эрттирер ажылдар-биле холбашкан Россия Федерациязының хоойлужудулгазында доктаадып тургускан хемчеглерни күүседиринге эргежок чугула дузаны организас-эрге-хоойлу хевири хамаанчокка организацияларга чедирер;

е) «Шериг хүлээлгезиниң болгаш шериг албанының дугайында» Федералдыг хоойлуну күүседири-биле холбаштыр организацияларның болгаш хамаатыларның үндүрген чарыгдалдарын 2004 чылдың декабрь 1-де Россия Федерациязының Чазааның «Шериг хүлээлгезиниң болгаш шериг албанының дугайында» Федералдыг хоойлуну күүседири-биле холбаштыр Россия Федерациязының организацияларының болгаш хамаатыларының үндүрген чарыгдалдарын дуглаарының чурумунуң дугайында» № 704 доктаалынга дүүштүр эгидерин хандырар;

ж) 2017 чылдың апрель – июльда Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларында хамаатыларны шериг албанынче келдиртирин белеткээриниң болгаш эрттирериниң талазы-биле ажылдың байдалынга анализти кылыр. Шериг албанынче хамаатыларны келдирткениниң түңнелдериниң дугайында медээни Россия Федерациязының Камгалал яамызынче чорудар кылдыр Тыва Республиканың Чазаанче 2017 чылдың август 1-ге чедир, киирер.

3) Өнчүнүң кайы-даа хевири хамаанчокка организацияларның удуртукчуларынга:

- шериг албанынче келдириишкин-биле холбашкан чарыгдалдарга компенсацияны 2004 чылдың декабрь 1-де Россия Федерациязының Чазааның «Шериг хүлээлгезиниң болгаш шериг албанының дугайында» Федералдыг хоойлуну күүседири-биле хемчеглер эрттиргени-биле холбаштыр Россия Федерациязының организацияларының болгаш хамаатыларның үндүрген чарыгдалдарынга компенсация тыпсыр кылдыр эргежок чугула документилерни муниципалдыг тургузуглар Тыва Республиканың шериг комиссариадының тус-тус килдистеринче киирер.

- шериг албанынче келдириишкин-биле холбаштыр муниципалдыг тургузугларның хемчеглеринге хамаарыштыр Тыва Республиканың шериг комиссариадының килдистеринче келдириишкинге таварышканнарның чогуур үезинде келирин хандырары-биле кыйгыртыышкын бижиктерин хамаатыларның ажылдап (өөренип) турар черинге чогуур үезинде тыпсырын хандырар.

4) Кызыл хоорайның мэриязы Тыва Республиканың шериг комиссариады-биле дугуржуп тургаш, «Орус культура төвү» муниципалдыг автономнуг албан чериниң көрүкчүлер залын учет-келдириишкин ажылын болгаш РФ-тиң Чепсектиг Күштеринче байырлыг байдалга үдээр талазы-биле хемчеглерин эрттирери-биле 2017 чылдың март 27-28-те, тускайлаар.

5) Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының болгаш хоорай округтарының чагырга даргаларынга— келдириишкин комиссияларының даргаларынга:

- шериг албанынче келдириишкин-биле холбашкан хемчеглерни белеткээринге эргежок чугула техниктиг ажылдакчыларны тускайлаары болгаш оран-саваларны тыпсыры-биле Тыва Республиканың шериг комиссариадының килдистериниң начальниктеринден чагыгларны Россия Федерациязының Чазааның 2006 чылдың ноябрь 11-де «Россия Федерациязының хамаатыларын шериг албанынче келдиртириниң дугайында дүрүмнү бадылаарының дугайында» №663 доктаалынга дүүштүр хүлээп алыр;

- хамаатыларның айыыл чок аргыштырылгазын болгаш шериг албанынче келдириишкин-биле болгаш хамаатыларны Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының болгаш хоорай округтарының чыылда пунктуларынче чедирери-биле, а ол ышкаш Тыва Республиканың чыылда пунктузунче чедирери-биле холбашкан хемчеглерге тускайлаан транспорт херекселдериниң техниктиг байдалын хынаарын организастаар;

- Тыва Республиканың муниципалдыг районнарынга болгаш хоорай округтарынга Шеригже келдириишкин хүнүн эрттирер. Россия Федерациязының Чепсектиг Күштеринге шериг албанынче келдирткен хамаатыларны байырлыг байдалга үдээр;

- хоойлу езугаар барымдаазы чок турда шериг албанынче келдириишкин-биле албан-хүлээлгезин 27 харга чедир эрттирбээн хамаатыларга хамаарыштыр айтырыгны келдириишкин комиссиязының хуралынга айда бирден эвээш эвес катап сайгарар;

- 2017 чылдың апрель – июльда муниципалдыг тургузуглардан хамаатыларны шериг албанынче келдирткен түңнелдерниң дугайында медээни Тыва Республиканың келдириишкин комиссиязының даргазынче 2017 чылдың август 1-ге чедир киирер.

9. 2016 чылдың сентябрь 28-те Тыва Республиканың Баштыңының «1989-1998 чылдарда төрүттүнген хамаатыларны 2016 чылдың октябрь-декабрьда шериг албанынче келдиртириниң дугайында» №259-РГ айтыышкынын күжүн чидирген деп санаар.

10. Бо айтыышкынны «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар, «Эрге-хоойлу медээлериниң албан езузунуң интернет-порталынга» (www.pravo.gov.ru) болгаш «Интернет» информация-телекоммуникация четкизинде Тыва Республиканың албан езузунуң сайтызынга киирер.

11. Бо айтыышкынның күүселдезинге контрольду Тыва Республиканы тыңының Администрациязының б Чазак Аппарадының Регионнуң ай чорук департаментизинге дагзыр.

Тыва Республи
Баштыңы Ш. КАРА

Кызыл хоорай
2017 чылдың март 20
78-РГ

2017 чылдың март 20-де Тыва Республиканың Баштың №78-РГ айтыышкыны-биле бадылаан

Тыва Республиканың келдириишкин комиссиязының СОСТАВЫ

Кол состав:

Шолбан Валерьевич Кара-оол — Тыва Республиканың Баштыңы — Тыва Республиканың келдириишкин комиссиязының даргазы;

Юрий Иванович Марков — Тыва Республиканың шериг комиссары, дарганың оралакчызы;

Шончалай Сорук-ооловна Монгуш — Тыва Республиканың шериг комиссариадының шериг-эмнелге комиссиязының фельдшери, секретары.

Комиссияның кежигүннери:

Воверис Витаутас – Тыва Республиканың шериг комиссариадының шериг-эмнелге комиссиязының терапеви;

Елена Владимировна Глущенко — Тыва Республиканың шериг комиссариадының шериг-эмнелге комиссиязының диш эмчизи;

Надежда Викторовна Долганова — Тыва Республиканың шериг комиссариадының шериг-эмнелге комиссиязының психиатры;

Ольга Дмитриевна Думен-Баир — Тыва Республиканың шериг комиссариадының шериг-эмнелге комиссиязының карак эмчизи;

Олег Борисович Литовченко — Тыва Республиканың шериг комиссариадының шериг-эмнелге комиссиязының кеш эмчизи;

Александр Федорович Лобанов – Тыва Республика талазы-биле иштики херектер сайыды (дугуржулга езугаар);

Күдер Кенденович Монгуш – Тыва Республиканың кадык камгалал сайыдының оралакчызы;

Ульяна Хүлер-ооловна Нурсат – Тыва Республиканың Шериг комиссариадының чанында республиканың ада-ие комитединиң даргазы;

Татьяна Оюновна Санчаа — Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем сайыды;

Нелли Александровна Седип — Тыва Республиканың шериг комиссариадының шериг-эмнелге комиссиязының кезер эмчизи;

Ольга Валерьевна Скиданова — Тыва Республиканың шериг комиссариадының шериг-эмнелге комиссиязының отоларинголог эмчизи;

Людмила Шангыровна Тас-оол — Тыва Республиканың күш-ажыл болгаш социал политика сайыды (альтернативтиг хамааты албанга хамаарышкан айтырыглар талазы-биле);

Ирина Викторовна Третьякова – Тыва Республиканың шериг комиссариадының шериг-эмнелге комиссиязының невропатологу;

Курлавыр состав:

Аяс Май-оолович Чудаан-оол – Республиканың Чазааның Дарга оралакчызы — Тыва Республик келдириишкин комиссиязының дар

Леонид Викторович Монгуш– Республиканың шериг комиссариад хамаатыларны шериг албанынче дирерлинге болгаш чыырынга бел килдизиниң начальниги, дарганың лакчызы;

Виктория Викторовна М лева — Тыва Республиканың ш комиссариадының шериг-эмн комиссиязының эмчи сестразы, с тары.

Комиссияның кежигүннери:

Айлана Хурагановна Делгер – Республиканың күрүнениң «Хоора ликлиниказы» кадык камгалал а чериниң карак эмчизи;

Андриан Ондарович Каң-оо республиканың психиатрия эмнелге психиатр эмчизи;

Аэлита Седиповна Кажин-оо Тыва Республиканың Кадык камга яамызының чонга эмнелге-профила дузазының килдизиниң начальниги,

Светлана Вениаминовна Комар на — Республиканың №1 эмнелге отоларинголог эмчизи;

Галина Николаевна Корж Республиканың №1 эмнелгезиниң диолог эмчизи;

Ирина Валерьевна Леонова Тыва Республиканың кеш аарыг эмнелгезиниң кеш эмчизи;

Ираида Сааяевна Майнаков Республиканың №1 эмнелгезиниң вропатолог эмчизи;

Елена Ондаровна Саая – Т Республиканың күш-ажыл болгаш циал политика сайыдының оралакч (альтернативтиг хамааты албанга хам рышкан айтырыглар талазы-биле);

Александр Александрович Солома — Тыва Республиканың «Стоматоло поликлинказы» бюджет албан чери диш эмчизи;

Март-оол Сергеевич Тарначы – Т Республика талазы-биле ИХЯ-ның х ниитиниң корум-чурум камгалаар тала биле полиция начальнигиниң оралакч (дугуржулга езугаар);

Роман Кызыл-оолович Шинин – Т Республиканың өөредилге болгаш эрт сайыдының оралакчызы;

Долаана Дамдынчаповна Ховалыг республиканың №1 эмнелгезиниң ке эмчизи.

2017 чылдың март 20-де Тыва Республиканың Баштыңының №78- айтыышкыны-биле бадылаан

«Тыва Республика Кызыл хоорай» хоорай округунуң келдириишки комиссиязының составы

Кол состав:

Владислав Товарищтаевич Ховалыг – Кызыл хоорайның мэри — хоорайның келдириишкин комиссиязының даргазы (дугуржулга езугаар);

Петр Владимирович Ширко — Кызыл хоорайның шериг комиссары, дарганың оралакчызы;

Елена Валерьевна Василькина — Кызыл хоорайның шериг комиссариадының фельдшери, секретары;

Комиссияның кежигүннери:

Наталья Ильинична Попугалова – Кызыл хоорайның мэриязының өөредилге, аныяктар политиказы болгаш спорт талазы-биле департаментиниң начальниги (дугуржулга езугаар);

Андрей Петрович Мельников — Россия Федерациязының Иштики херектер яамызының Кызыл хоорай талазы-биле эргелелиниң хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаар полициязының начальнигиниң оралакчызы (дугуржулга езугаар);

Амир Сатович Тувен-Байыр — Кызыл хоорайда чонну ажылга хаара тудар төптүң директору (альтернативтиг хамааты албанга хамааржыр айтырыглар талазы-биле).

Курлавыр состав:

Владислав Викторович Голуб Тыва Кызыл хоорайның шериг ком сариадының келдириишкин салбырын начальниги — дарганың оралакчызы;

Алена Күдер-ооловна Хертек – К зыл хоорайның хоорай поликлиниказ күрүнениң кадык камгалал бюджет ал чериниң эмчи сестразы, секретары.

Комиссияның кежигүннери:

Радик Аркадьевич Хертек – Росс Федерациязының Иштики херект яамызының Кызыл хоорай тала биле эргелелиниң назы четпээн херектериниң талазы-биле полициязын участок төлээлериниң начальниги (ду жулга езугаар);

Чингис Экер-оолович Донгак – Кыз хоорайда чонну ажылга хаара туд төптүң килдис специализи (альтернат тиг хамааты албанга хамааржыр айты лар талазы-биле).

Чодураа Геннадьевна Ондар – Кыз хоорайның хоорай поликлиниказының т рапевт эмчизи, шериг албанынче келд тир хамаатыларның эмчи шинчилгез талазы-биле ажылды удуртуп турар эм

Снежана Сергеевна Ким — Кыз хоорайның мэриязының өөреди департаментизиниң методизи.

Тере-Хөлден медээлер

КИЧЭЭНГЕЙ – НАЗЫ ЧЕТПЭЭННЕРЖЕ

Тере-Хөл кожууннуң чагырыкчының социал по-литика талазы-биле оралакчызы Лилия Багай-оол ...нгуртуг ортумак школазынга башкыларга, социал ...дагогтарга, назы четпээннер аразынга «Бодунуң ...ы-тынынга четтинер чорукту болдурбас», «Ада-...ниң харыысалгазы», «Демниг өг-бүлени дет-...ири» деп өөредиглиг семинарны эрттирген.

...семинарга назы четпээн уруглар-биле канчаар, ...г арга-биле шын ажылды чорударын, оларның эр-...ин камгалаарын, өг-бүле, ада-иелер-биле ажылды ...ырадырының дугайында өөредилгени эрттирген.

КУЛЬТУРА ХҮНҮ

Бүгү-российаның культура ажылдакчыларының ...нүн таварыштыр кожууннуң культура адырының ...ылдакчылары чаңгыс чер-чурттугларынга со-...н концертти көргүскен. Тус черниң уран чүүл ...лазының, музей, культура ажылдакчыларының ...тузунга «Оюн-баштак суббота кежээзи» деп ...өрейни эрттирген.

...ги черни «Аялга» (капитаны Алена Иргит), ийиги «Ноталар» (капитаны Начын Тулуш), үшкү черни ...тура» (капитаны ТР-ниң культуразының алдарлыг ...дакчызы, хүндүлүг дыштаныглада Зинаида Шоожун) ...далары тиилээн. Шынаа сумузунуң чагырыкчызы ...дуп культура ажылдакчыларының чымыштыг, солун ажыл-ижинге чедиишкиннерни, аас-кежикти күзеп, байыр чедирген.

«ТУБЕРКУЛЕЗ, ДОКТАА!»

Тере-Хөл кожууннуң Дудуп Михаил аттыг культура төвүнге төп эмнелгениң хоочун херээженнер эмчизи Наталья Меңниг-оол, рентген-лаборант эмчи Белекмаа Иргит, терапевт эмчи Лариса Оюн, уруглар эмчизи Алимаа Каадыр-оол «Туберкулез, доктаа!» деп темалыг видео-төлевилелди көргүзүп, лекция, беседаларны эрттирген.

Кунгуртугнуң ортумак школазының 1-11 класстар ортузунга «Хөглүг старттарны», өөреникчилер аразында «Туберкулез, доктаа!» деп чурук мөөрейин эрттирип, шылгарааннарны хүндүлүг бижиктер болгаш чигирзиг белектер-биле шаңнаан.

МАЛ ТАРЫЛГАЗЫ

Тере-Хөл кожууннуң ветеринария эргелелинде үш эмчи ажылдап турар. Эргелелдиң даргазы Оксана Артна, халдавырлыг аарыглар эмчизи Аржана Дажы-Сегбе, мал эмчизи Дарыймаа Кол, санитарказы Яна Манчын.

Ветеринария эргелелиниң ажылдакчылары дүн-хүн дивейн аъттыг, машиналыг ырак-узак сумуларның малчыннарынче үнүүшкүннерни кылып, чымыштыг хой оолдаашкынының үезинде Шынаа сумузунда «Инек – чемгерикчи малым», «Аныяк өг-бүлеге – кыштаг» губернатор төлевилелдериниң киржикчилеринге дузазын чедирип, план езугаар ажылдап турар.

Уран СОНАМ,
уран чүүл школазының директору.

Тоолчунуң 90 харынга

...ОҢНАП АЛЫР ТООЛУВУС

...арт 30-ниң хүнүнде Тыва ...езин культура төвүнге ...рей Чулдум-оолдуң 90 хар...га тураскааткан республика ...гелиг тоолчулар болгаш ...күмчүлер мөөрейи болуп ...кен.

...рей Ыдамович Чулдум-оол ...лдың февраль 2-де Улуг-Хем ...нуң Арыг-Бажы сумузунуң ...-Ыдык деп черге төрүттүнген. ...азының ызыгуур-салгалы Сүт-

Алдын-Сай Тумат.

...Алдыы-Ишкин ондарлары. ...чазы Чечен-Калзан Сеңгин-...үжүметтиң тоолчузу чораан. ...иң улуг даайы Чанагаш-Дар-...ы Ыдам база оларның хеймер ...Аскак-Чылбаа алышкылар ол ...ының сураглыг тоолчулары, ...ери чорааннар. Чажындан-на ...дыңнап, игилдиң ыяңгылыг ...ның хүрээлеңинге өскен ...элээди үезинде чайгаар-ла ...херекселдерин сегирип ап, ...тыва аялгалар ойнап, игил ...-биле тоолду ыдып турар ...рген. Ол 14 харлыында-ла ...ыг куштуң ырылары», «Өскүс ...уга бустаары», «Улаастай-...велер үнү» дээш оон-даа ...дустан дыңналып кээр ча-...галарны чогаадып, моол ...очулдуртунган «Кезер-Мер-...кузундан үзүндүлерни ыдып ... Андрей Ыдамович чүгле ...вилелиниң девискээринге ...ропа чурттарынга, АКШ-тың ...ы хоорайларынга чиңгине ...жүмнү бараалгадып, тыва болгаш көшкүн чоннарның тоолдарын ыдып чораан.

Бурунгу өгбелеривистен салгалдан салгалче дамчып келген аас чогаалының эдилекчизи, сайзырадыкчызының 90 харлаан оюнга тураскааткан «Доңнап алыр тоолувус, хөөн киирер хөгжүмүвүс» деп тоол ыдар мөөрейге ниитизи-биле 16 кижи киришкен.

Тоол мөөрейинге Кызылдың А. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжиниң сургуулу Начын Салчак «Кара-Чечен» деп тоолду игил үделгезинге кайгамчык чечен, сорун-

Начын Салчак.

залыг аян-хөөнге ыткаш, бирги черни чаалап алган.

Бай-Тайга кожууннуң төлээзи, хоочун, улуг назылыг тоолчу Андрей Өпей «Ыдыктыг-Тайга чурттуг ырааажы Сырап-Хөө болгаш ооң уруу» деп төөгүлүг тоолду хөгжүм үделгезинге чугаалап ыткаш, ийиги черге төлептиг болган. Кызыл хоорайның тоолчузу Алексей Ховалыг «Кара-Көгел» деп тоолду ыткаш, үшкү черниң шаңналын алган.

Бо мөөрейге Бай-Тайга кожуундан тоолчулар хөйү-биле киришкен. Мөңгүн-Тайга чурттуг Каң-Хүлер Саая кончуг нарын хевирге – чадаганга тоол ыткан дээш, хүндүлел бижик болгаш шаңналды алган. Улуг-Хем кожуундан келген аныяк тоолчу Лопсан Мундукай «Өскүс-оол» деп тоолду онзагай ыткан.

Хоочун тоолчу Андрей Өпей.

Мөөрейниң арыг бурун аялгалар күүседир кезээнге 11 киржикчи бүрүткеткен. Бо мөөрейге РФ-тиң алдарлыг артизи, ТР-ниң улустуң хөөмейжизи Мөңгүн-оол Ондар бодунуң чогаадып алган игилинге сарлык өттүнер аялгаларын бараалгаткаш, бирги черни бүзүрелдии-биле чаалап алган. Кызыл кожууннуң хөгжүмчүзү Белек-оол Даржаа «Өскүс кас» база бодунуң чогаатканы бурун тыва аялгаларын күүсеткеш, ийиги черге төлептиг болган. Мөөрейниң эңне бичии назылыг киржикчизи Алдын-Сай Тумат (8 харлыг) «Баа сарыг куш» деп аялганы Андрей Ыдамовичиниң хөөнүнге дөмейлештир ол-ла олчаан ойнай бээрге, чыылган чон, жюри кежигүннери чаптап, магадап ханмайн, изиг адыш часкаашкыннары-биле байыр чедиргеннер. Алдын-Сай үшкү черге төлептиг болган.

Мөөрейлерниң кижикчилериниң чүгле бирги, ийиги, үшкү черни алганнарны эвес, кижи бүрүзүн хүндүлел бижиктер болгаш үнелиг белектер-биле шаңнаан.

Шаанда Тывага санап четпес ховар тоолчулар чурттап чораан. Оларның хөй кезии билдинмес боол артканы хомуданчыг. Ады-сураа билдингир өгбелеривис Чанчы-Хөө Ооржак, Бичен Салчак, Баазаң Түлүш дээн ышкаш тоолчуларның ховартааны, барык-ла чидип бар чыдары дыка хомуданчыг. Ынчалза-даа Тыва үндезин культура төвүнүң мурнунда салдынган тоолду диргизер дээн сорулгазы бо ышкаш кайгамчык мөөрейлерниң, эрттирип турар хемчеглериниң ачызында чогуп, аас чогаалы сайзырап, бурунгу өгбелер дег салым-чаяанныг тоолчулар тыптыр дээрзинге бүзүрел улуг.

Эрес КОЛ.

СОЛУН, ХӨГЛҮГ КЫРГАН-АВА

«Шын» солуннуң кол редакторү Александр Шоюн баштаан чогаадыкчы коллективи Тыва үндезин культура төвүнге «Шынның сылдызы» мөөрейниң тиилекчилерин, идепкейлиг бижикчилерин база «Шынның» хоочуннарын Шагаа бүдүүзүнде чалаан.

Ол онзагай чараш, езу-чурумнуг байырлалга чеде бергеш, чугаакыры аажок, хөглүг-баштак кырган-авага таварыштым. «Шынның сылдызы» мөөрейниң бир тиилекчизи Алдан-Маадырдан келген Чылбак Чанган-ооловна болду. Ооң арнын көрбээн-даа болза, солунга бижээн чүүлдерин номчаан мен. Чугаалажы бээривиске, мээң ада-иемни билир кижи болду. Ол: «Шын» солунум кээрге-ле, чүнү-даа арттырбайн шуптузун номчуур болгай мен. Солун номчувайн баар болзумза, хоржок кижи боор мен, сагыжымда бир-ле чүве четпес боор» — деп чугаалады.

Ол хөглүг-баштак, хүндүлээчел, чогаал ажылынга сонуургалдыг кырган-аваның дугайында таныштыра кааптайн. Төөгүзү база солун кижи болду. Чылбак Чанган-ооловна Монгуш 1942 чылда Сүт-Хөлдүң Ак-Дашка төрүттүнген. Ак-Даш, Бора-Тайга, Суг-Аксы школаларынга үлегерлиг, эки өөредилгелиг өөренип дооскан. Школачы чылдарында ол класс даргазы, редколлегия кежигүнү даалгаларын ак сеткилдиг күүседип, клазының башкызының «оң холу» болуп чораан.

Школаны доозупкаш, Ак-Даш сүт-бараан фермазынга саанчылап ажылдааш, чогаадыкчы езу-биле эш-өөрү коллективин удуртуп-баштап, комсорг ажылын ак сеткилдиг күүседип, эки, кызымак ажылының түңнели-биле Алдан-Маадыр школазынга улусчу пионервожатый ажылче комсомолчу путевка-биле чоруткан. Аңаа эге класс башкылап, интернат эргелекчилеп, социал педагогтап ажылдааш, 1973 чылда Кызылдың башкы училищезиниң эге класс салбырын доозуп алган.

Чылбак Чанган-ооловнаның кады төрээннери шуптузу 10 кижи. «Кады төрээннерим шупту чок, бир оол дуңмам-биле иелээн артывыс. Амыдырал-чуртталгага мөңге чүве турбас шээй...» — деп, ол чугаалады.

Ол ам сес уругларының ынак авазы, он дөрт уйнуктарының буянныг кырган-авазы. Ажы-төлү шупту эртем-билиглиг, янзы-бүрү ажыл-агыйлыг ажылдап, чурттап чоруурлар.

Алдан-Маадыр школазынга 43 чыл иштинде бичии салгалды эртем-билигге өөредип, кижизидип, чеже өөреникчилерни доостурбаан дээр. Тываның янзы-бүрү булуңнарында ат-алдарлыг ажылдап, чурттап чоруур доозукчуларынга башкызы чоргаарланып чоруур.

2009 чылда Иелер хүнүнде «Лотос семьи» деп мөөрейге киришкеш, он кожуун аразынга бирги черни төлептии-биле чаалап алган. Өөнүң ээзи Орлан-оол Кежегелигович Монгуш ыяштан, демирден тыва эт-херексел чазап, дарганнаар ус-шевер «алдын холдуг» кырган-ача. Чылбак Чанган-ооловна боду база тыва идик-хепти холу-биле шуптузун аргыпдаараар. Ынчангаш ол мөөрейге «Ус-шевер, уран талантылыг өг-бүле» деп номинацияга шаңнатканнар. Олар суму, кожуун, республика чергелиг кандыг-даа мөөрейлерниң идепкейлиг киржикчилери. Чылбак Чанган-ооловна «Супер бабушка» деп мөөрейниң суму, кожуун чергезин эрткеш, республикага 1-ги болгаш 2-ги черни ийи чыл улаштыр алган.

2015 чылда бо үлегерлиг, найыралдыг өг-бүле алдын кудазын база эрттиргеннер. Аңаа «Ынакшыл болгаш шынчы чорук» деп медаль база «РФ-тиң хүндүлүг башкызы» деп атты кады тывыскан.

Чылбак Чанган-ооловна «Алдан-Маадыр» совхозка Херээженнер чөвүлелиниң даргазынга хөй чылдарда ажылдааш, чогаадыкчы, идепкейлиг ажылы дээш Москвадан хүндүлел бижик-биле шаңнаткан. «Күш-ажылдың хоочуну» база хөй ажы-төлдүг ие дээш «Ие» медальдың 1-ги, 2-ги, 3-кү чергезиниң эдилекчизи.

Чеже-даа назы-хары улгады берген болза, ам-даа адак-бышкаа чиик, аныяксыг аян-шинчилиг, чогаал ажылынга сонуургалдыг, солун, хөглүг ава-башкы кылдыр ону көрдүм.

Ак кадактарлыг «Өөрүп четтириишкин» бижиктерин болгаш белектерни тыпсып, манчы-бууза, далган-боорзак, сүттүг шай дээш Шагааның ак чемнери-биле хүндүлеп, «Шынның» коллективи хөлчок солун эрттирдилер. Хоочуннар, бижикчилер, тиилекчилер шупту чаңгыс черге чыглып, арын-шырайын көржүп, ажыл-амыдыралын аразында айтыржып, арга-дуржулга солчуп, чугаалажырга, солун-на чорду.

Чогаадыкчы, ажыл-ишчи «шынчыларга» четтиргенивисти илеретпишаан, моон-даа соңгаар чедиишкиннерни, ат-алдарны күзеп, солунувустуң аныяк болгаш хоочун бижикчилеринге, журналистеринге демир-үжүүнүң бажы чидиг болуп, тура дүшпейн, чечен-мерген сөстери, чогаалдары немежип, бижиттинип-ле турзун деп йөрээдим.

Лориса СААЯ.
Ээрбек суур.

Салым-чаяанныг кижилер

ЧОНУМ, ӨӨРҮМ ЧОРГААРАЛЫМ

Дандар Сарыгларның ырлаар салым-чаяаны, хөгжүмге сонуургалы чажындан-на эгелээн. Ол кырган-ачазының каргыраалаарын, кырган-авазының инек саап олургаш ырлаарын бичиизинден тура дыңнап өскен.

Өскен-төрээн чери Өвүрнүң Хандагайты школазынга өөрени бергеш, бичии уруглар уран чүүл школазынга гитара бөлүүнче барып эгелээн. Ону хөгжүм херекселинге бир дугаар ойнап өөреткен башкызы – Мерген Петрович Сат. Ооң удуртулгазы-биле гитарага ыры аялгазын канчаар таарыштыр ойнаарының эге чадаларын өөренген.

2004 чылда 9-ку классты дооскан соонда Кызылдың А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл училищезиниң "Улустуң ыры" салбырынче өөренип кирип алган. Ол гитарага ойнап турган болгаш, игил херекселин улуг сонуургал-биле өөренип эгелээн. Чоорту игил, дошпулуур, бызаанчы, баян, пианино дээш оон-даа өске хөгжүм херекселдеринге ойнап эгелээн. Ол өөренип турган чылдарында мергежил аайы-биле эң-не тергиин өөредилгелиг сургуулдарның санынга кирип, Тывадан дашкаар болуп эртип турган мөөрейлерге доктаамал киржип, шаңналдыг черлерни ап турган.

Ооң киржип турганы "Сайдаяк" бөлүү 2005 чылда сургуулдарның "Студент час" фестивалынга тергиидээш, Пермь хоорайга болган "Студент часка" 1-ги черниң лауреады болганнар. 2008 чылда училищени дооскаанының соонда Кемерованың культура болгаш уран чүүл университединиң "Улустуң уран чүүл культуразы" деп мергежилге бот-өөредилге-биле өөренмишаан, дооскан училищезинге национал хөгжүм болгаш улустуң ыры башкызы болуп ажылдай берген.

Амгы үеде Дандар Сарыглар Кызылдың А. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжиниң "Улустуң ыры" салбырының удуртукчу башкызы. Салбырда аңгы-аңгы хөгжүм херекселдеринге болгаш улустуң ырларын күүседиринге салым-чаяанныг 14 сургуул өөренип турар. Улустуң ырлары-биле кады езу-чаңчылдарны чергелештир өөредиринден аңгыда, сургуулдарын, аныяк-өскенни-даа үргүлчү мынчаар чагып-сургаан чоруур: "Бодунуң төрээн дылын утпайн, ону үнелеп, өгбелерниң биске арттырып кааны чаагай чаңчылдарын кезээ мөңгеде сагып чоруур болзувусса, езулуг мөзү-бүдүштүг чон болуп артар бис".

Дандар Сарыглар өөреникчизи Сыдым-оол Куулар-биле.

Аныяк башкының доостурган өөреникчилери Тываның аңгы-аңгы булуңнарында культура адырларында ажылдап чоруур. Оларның аразындан Кызыл кожууннуң ыры школазының башкызы Чодураа Ширинни, Элегес-Аксы суурнуң Культура бажыңының даргазы Айлуна Ооржакты, "Саян" ансамблиниң ыраажызы Сайын Дойурну база өскелерни-даа адап болур.

Чоокта чаа Россияның культура ажылдакчыларының хүнүн таварыштыр аныяк башкы, артист Дандар Сарыглар "Чонум, өөрүм чоргааралым" деп бодунуң чогаадыкчы кежээзин чонунга бараалгаткан. Концерт кады ажылдап чоруур эштери Хеймер-оол Ховалыг, Аким Монгуш, Сайын Дойурнуң, "Саян" ансамблиниң танцы-сам бөлүүнүң, Тываның В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының артизи Тана Хөвең-оолдуң, А.Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжиниң сургуулдарының "Сайдаяк", "Дошка" фольклор ансамбльдериниң, "Азас" танцы-сам бөлүүнүң киржилгези-биле болуп эрткен.

Концерттиң киржикчилериниң чараш танцы-самы, ыры-хөгжүмү көрүкчүлерниң сагыш-сеткилин, хей-аъдын көдүрген. Ылаңгыя фольклор бөлүктериниң артистери, хөөмейжилери тус-тузунда боттарының ойнаар хөгжүм херекселдеринге ойнавышаан, "Сарыгларлар", "Кежээ-ле болду, орай-ла болду", "Саглы хадып чыдыр-ла боор" дээн хевирлиг улустуң ырларын сыгыртып, каргыраалавышаан ырлаарга, чаражын канчаар! Тываның В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының аныяк артизи Тана Хөвең-оол "Хайыраан бот" шииниң үзүндүзү "Караның монологун" ойнап

көргүзерге, тыва чоннуң те
үелери сагындырып келир
Ооң уян кижини ыглад
хире сорунзалыг чогаад
кежээзинче ырак, чоокта чу
чоруур хөй санныг төрел
улуг назылыг кырган-ава, кы
ачалары, таныш-көрүш эш
база көрүп келгеннер. Ко
соонда аныяк артист Да
Сарыглар көрүкчүлеринге
базып мөгейгеш, четтирг
илереткен.

Аныяк артистен бо конц
ңерниң адын чүге мынчаар а
силер деп айтырарымга: "
кижиниң байы – ажы-төл
дээр. А бо удаада "Мээң бай
төрел чонумда" деп дидим ч
лап болур мен. Мээң чогаад
кежээмни көрүп келген көрүк
дээрге-ле мээң төрел чонум
өөрүм-дүр. Оларга хүндүтк
улуг, чоргааралым бедик.
ажылдап чоруур эш-өөрүм
сургуулдарымның, уругла
иези Милана Вадимовна
дузазы чок турган болза,
концертим-даа болбас тур
ынчангаш оларның деткимч
меңээ эң-не үнелиг белек бо
– деп чугаалады.

Сайсуу ДАРГЫН-О

Чуруктарны хуу архив
ап

Концерт соонда.

«ШЫННЫҢ» почтазындан

ЭРЕС-КЕЖЭЭ УДУРТУКЧУ

Ада-иези чаа төрүттүнген кызын Кызыл-Кат деп адап алганнар. Ол бичиизинденне кижи бүрүзү күүседир хүлээлгелиг, кылыр ажылдыг боор чүве-дир деп биле берген. Кызыл-Каттың авазы суурнуң почта салбырынче, ачазы даң чырып чорда-ла ыраккы малчын коданнар кезиир дээш чоруй баар.

Бажың ажылы болгаш өг-бүлениң хоомай эвес дузалал ажыл-агыйы дөрт ажы-төлүнүң хайгааралынга артар. Инектерниң безин баш саны 24 хире. Уруглар эртежик туруп, инек саап, кадатка чедирер, бажыңга даштын-иштин ажыл кылыр, ада-иезиниң идегелдиг дузалакчылары, эрес-кежээ кылдыр өзүп келгеннер.

Суур боду база ачазының удуртканы совхоз-даа байлак кежикти оштаан ышкаш, «Бай-Тал» деп чараш атты эдилээн. «Мындыг эки, беримчелиг черге багай чурттаарга кайын боор, ажыл-ишке кежээ болуңар» — деп, ада-иези уругларынга чагыыр чораан. Ортумак школаны дооскаш, Кызыл-Кат Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумунче дужаап кирип алган. Зоотехниктер белеткээр салбырын чедиишкинниг дооскаш, улаштыр дээди эртем чедип алыры-биле 1976 чылда Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдунче өөренип кирген.

Институт дооскан аныяк зоотехник 1981 чылда өскен-төрээн черинге ээп келгеш, «Бай-Тал» совхозка мергежилиниң аайы-биле ажылдай берген. 2003 чылда Кызыл-Кат Николаевна «Бай-Тал» унитарлыг бүдүрүлгениң директору апарган. Малчыннар, механизаторлар, чолаачылар дээш чүс чээрби хире ажылчыннарлыг көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинде дөртен беш малчын коданнар бар. Малдың баш санының өзүлдези болгаш продукциязының беримчелии-биле эки көргүзүглерлиг деп мактадып турар ажыл-агыйда 17 муң баш шээр мал бар. Сарлык малдың баш саны муң чедип турар.

Совет үелерде сарлыктар чеди муң чедип турганын директор бодап, оларның баш санын көвүдедип алган болза, деп сагыш човап чоруур. Республиканың эки көргүзүглерлиг ажыл-агыйларының бирээзиниң херээжен удуртукчузунуң сагыш салыр, шиитпирлээр ужурлуг айтырыглары-ла хөй. Ооң-биле кады ажы-төлүнче сагыш салыр, эртем-билигге чедиргеш, өглеп-баштаары база ие кижиниң бир сагыш аарыы ол. Чээ, оон бичии уйнуктарын база алчыр, өстүрер, дузалаар апаар. Чай-хос чок, кыш-чай дивейн, чылдар ынчаар шуужуп чоруп-ла турар.

«Бай-Тал» КУБ-туң удуртулгазы мал продукциязын садыпсаарарының, акша ажылдап, орулга киирип алырының чаа аргаларын дилеп, тып турарлар. Ынчангаш эвээш эвес мөөрейлерге киржип келгеннер. Тываның көдээ ажыл-агый яамызының грантызын ойнап алыр мөөрейлерге чедиишкинниг киришкеш, бай-талчылар ажыл-агыйга чугула херек деткимчени – трактор, машиналар болгаш сиген кезер херекселди алганнар.

Тываның болгаш Россияның көдээ ажыл-агыйының сайзыралынга киирген үлүг-хуузу дээш Кызыл-Кат Николаевна Кочал-оол ВЛКСМ Төп комитединиң «11-ги беш чылдың аныяк гвардейжизи» деп Хүндүлелдиң демдээниң, «Тыва Республиканың көдээ ажыл-агыйының алдарлыг ажылдакчызы» деп хүндүлүг аттың, «Россияның экономиказының лидери – мурнакчы бүдүрүлгениң билдилиг удуртулгазы дээш», Күш-ажылчы алдар орденин болгаш өске-даа шаңнал-макталдың төлептиг эдилекчизи болган.

Галина ТҮЛҮШ.

АРЫГ-СИЛИГ БОЛУҢАР!

«Шын» солун кижиге ажыктыг кандыг-даа ма
риалдарны чырыдып турар. Кадыкшылын, ди
рин камнаарын, ыжык аарыгларының дугай
дээш оон-даа өске.

Чоокта чаа «Хайлыг хей» деп оюн-баштак чүүл үнд
бүгү культура чок чоруктан тыптыр аарыглар-дыр. Ди
чокта, ижинге хоралыг, оюлганнар тыптыр, гастрит
арын-шырай баксыраар. Ыжыктар билдингир нарын,
аарыг-дыр. А хайлыг хей, шынап-ла, халалыг, берге.
дизе ону «стафилоккок», «стрептоккок» деп микро
каракка көзүлбес курттар үүлгедип турар. Олар көвей
тывылдырар болгаш, болган-на чок кижи кандыг-бир
далга чорда, ижин долуп, хейленгеш, үнер деп баар
хей чыдыг болгаш даа штыг болур. Чон аразынга суг
баарга, ылап-ла берге, эпчок, ыядынчыг.

«Гаруда» садыг төвүнде чемненир чер бар.
колдуу-ла көдээ суурлардан келген чорук улузу чемн
Чамдык улусту көөрге, чемненгеш, аксын салфетка-
чотпас, чеңи-биле аштаар. Думчук аржыылы эдилээр
чүве шуут билбес бис аан.

Чамдык аныяк ава-ачаларны көөрге, бичии уругла
га чемни дайнааш, чемгерип орар боор. Ава-ачазы
аксының иштинде, чараазында чеже микробтар бар де
даар силер. А оларның диштери та кадык чүве, кым б
Улуг улуста аарыг көвей болдур ийин. Туберкулез ы
нарын аарыгларны чугаалаваска безин үстүнде адаа
«стафилоккок» безин кандыг хораны чедирип турар-
Уругларның аяк-савазы аңгы болза эки. Ава кижи ч
аъш-чем хайындырар, өг-бүлезин ашкарып-чемгерер
культураны боду сагып, ону ажы-төлүнге чаңчыкты
билиин бедидип чоруурун сүмелээр-дир мен.

Мария ТЮЛ

Шагаан-Арыг хоо

1999-2000 чылдарда …үттүнген оолдар аразын… бокс спортунга Сибирь …ералдыг округтуң бирги …и дээш маргылдаазы …стиң республиканың …ысылалында Иван …гин аттыг спорт …плекизинге 5 үргүлчүлээш, …ельдиң 1-де доо…ан.

…ргылдаага Новоси… …емерово, Омск, Ир… …мск областарның, …рск, Забайкал, Ал…йларның, Бурят, …акас болгаш Тыва …икаларның шилин…ндаларының 115 …ксерлары 10 аңгы …күжүн шенежип, …нер.

Республиканың …к командазының …еринден эң чиик …грамм деңзилиг …р аразынга бирги …Айдың Сарыглар …а аштырыышкын …келгеш, чартык …нда Иркутскиден …кска спорт мас…андидат Рамиль …новту арыг тиилээш, …ннарже кирип келген. …дың 1-де болган түңнел …азында Айдың Сарыг…тиядан келген спорт …кандидат Баир Батла… …чиик деңзиге Сибирь …ыг округтуң школачы…нга чемпиону ат дээш … Кайы-даа таланың …ры ринг кырынга бе…илдиин көргүскеннер. …е Бурятиядан келген …2 санга тиилээн.

…лограмм деңзилиг …аразынга Тес-Хемниң …й школазының 11-ги …өөреникчизи Мерген…ат-оол чартык финал …восибирск областың … спорт мастеринге …Миран Озманян-биле …ң шашкылаштылар.

…иг оолдарның …ынга ийиги …дың эдилекчизи …ң Сарыглар.

• Спорт • спорт • спорт •

БАГАЙ ЭВЕС КИРИШКЕННЕР

Тыва оолдарның аразындан бокса Сибирь Федералдыг округтуң 2017 чылда чемпиону атты чаалап алган Ай-Демир Уржанай.

Ынчалза-даа маргылдааның судья коллегиязы тиилелгени Озманянга бердилер. Мерген-Херел Болат-оол 3-кү шаңналдыг черге төлептиг болган.

Бокска Россияның спорт мастеринге кандидат, бистиң чаңгыс чер-чурттуувус Ай-Демир Уржанай 56 килограмм деңзилиг боксерлар аразынга бедик мергежилдиин көргүзүп, чараш техниказы-биле удурланыкчыларын удаа-дараа удуп тургаш, бирги шаңналдыг черни алыр ужуражылгаже үнүп келди.

Ол чемпион ат дээш маргылдаада Новосибирскиден келген спорт мастеринге кандидат Геннадий Малинкинге таварышты. Кайы-даа спортчунуң ук маргылдаага белеткели эки болгаш, 3 раундунуң дургузунда кайы боксер тиилээрин илередири берге болду.

Солун ужуражылганың түңнелинде бистиң чаңгыс чер-чурттуувус Ай-Демир Уржанай 17-18 харлыг оолдар аразынга Сибирь Федералдыг округтуң чемпиону атты чедип алгаш, школачылар аразынга Россияның бирги чери дээш маргылдаага киржир эргени чаалап алган.

Тыва Республиканың шилиндек командазының база бир кежигүнү республиканың ЦСКА-Тыва командазының төлээзи Владимир Чооду 60 килограмм деңзилиг боксерлар аразынга чемпион ат дээш ужуражылгазында Красноярск крайдан келген Алексей Скоморохага 2:1 санга ойнаткаш, ийиги шаңналдыг черниң эдилекчизи болду.

Болуп эрткен зона маргылдаазының 91 килдиг спортчулар аразынга Тываның база бир төлээзи Эртине Чооду үшкү черге нің диплому-биле шаңнаткан. Эң аар деңзилиг боксерларның маргылдаазынга бистиң республиканың тренерлери спортчузун киирбээн.

Ук маргылдааның кол судьязы, спорттуң бо хевиринге делегей чергелиг судья Владимир Александрович Цыганков-биле ужуражып, Сибирь Федералдыг округтуң бирги чери дээш маргылдааның канчаар эрткенин сонуургап айтырарымга, ол мынчаар харыылады:

— Тываның чону, Чазааның удуртукчулары, спортчулар бистерни улуг хүндүткел, сагыш-сеткили-биле хүлээп ап, тыва чоннуң бурунгудан бээр дамчып келген езу-чаңчылдарын хөйү-биле көргүзүп, республиказы-биле хүндүлүг аалчыларын таныштырганы дээш, улуу-биле өөрүп четтиргенивисти илередип тур бис.

Тыва черге эң бир дугаар эрткен шак мындыг улуг хемчээлдиг маргылдааны бедик деңнелге организастап, эрттиржиринге төлептиг үлүг-хуузун киирген Тываның бокс федерациязының президентизи Шолбан Дандарны, республикага бокс спортунуң сайзырадыкчылары Илья Шивит-Хууракты, Борис Донгакты болгаш өскелерни-даа демдеглекседим.

Силерниң чаңгыс чер-чурттугларыңар, бокска Россия категориялыг судьялар Самет Чимбиян, Рудольф Монгуш олар ук маргылдаага судьялааш, улуг Сибирьниң өске регионнарындан келген эштериниң бедик үнелелин база алдылар – деп, Владимир Александрович Цыганков түңнеп, чугаалады.

Болуп эрткен бокс маргылдаазындан өөренип алза ажыктыг чүүлдер хөй болду. Беш хүн үргүлчүлеп келген маргылдааларның оюннары графикте айтып каан шагындан бичии-даа озалдаашкын чок, чогуур үезинде эгелеп турду. Кандыг-бир маргылдаалар, оюн-тоглаалар, байыр-найыр эрттирерде, тыва шакка өөренип калган улуска улуг өөредиг-ле чорду.

Болуп эрткен солун маргылдааны көөр дээш келген улустуң аразында кымнарны чок дээр. Бичии оолдар, уруглардан эгелээш, улгады берген хоочуннарга чедир. Эң ылаңгыяда бокс секциязында чоруп турар аныяктар дыка хөйү-биле кээп, чаңгыс чер-чурттугларын хей-аът киирип турдулар.

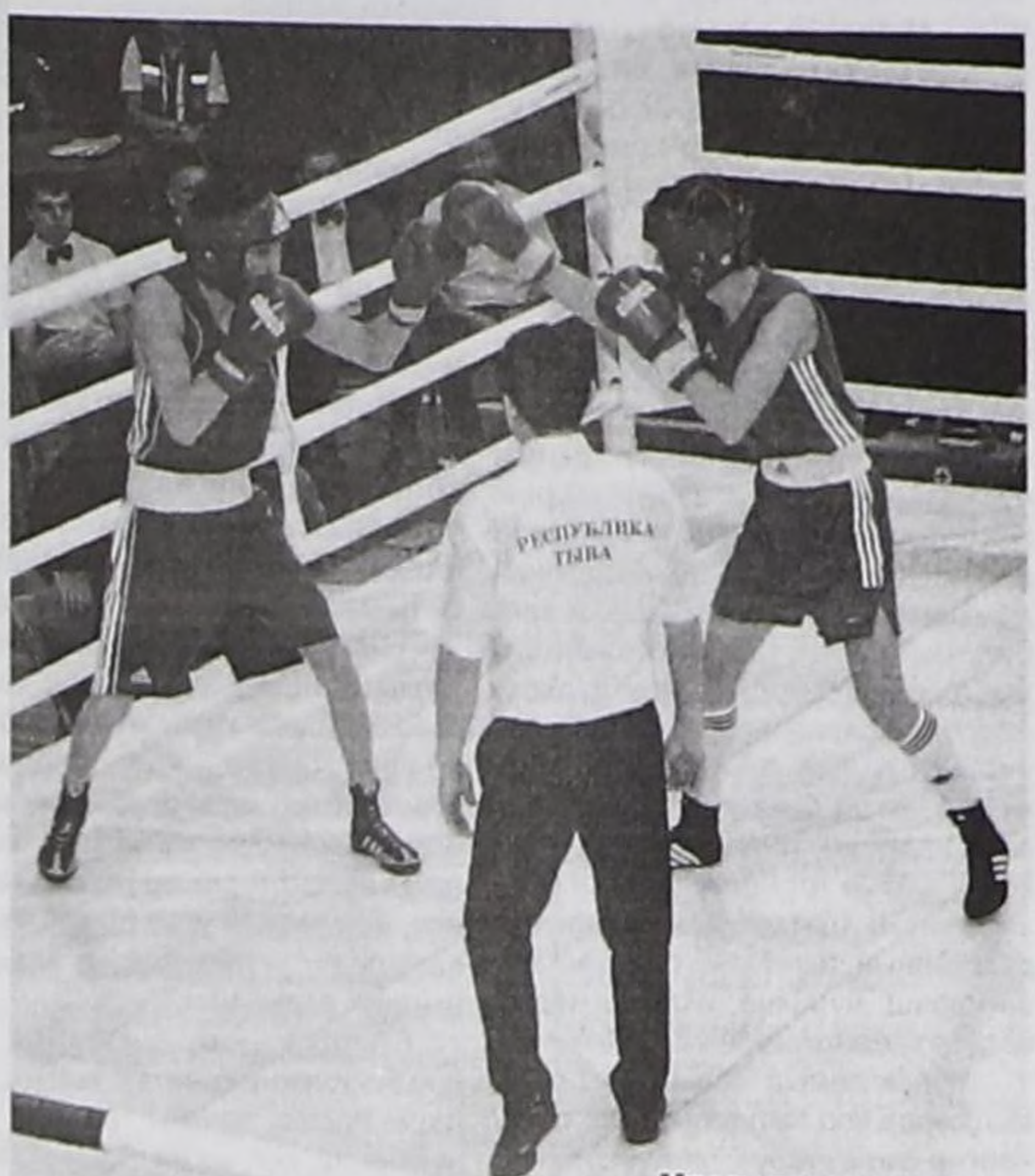
Маргылдаа үезинде.

60 килограмм оолдарның аразынга мөңгүн медальдың эдилекчизи Владимир Чооду.

Маргылдаага чалаткан аалчылар (солагай талазындан) Саян Санчат, Сергей Чадамба, Геннадий Наксыл оларның чаңгыс чер-чурттугларын деткип орары.

Маргылдааны көөрү-биле чалаткан хүндүлүг аалчыларның аразында бокска тыва оолдардан эң бир дугаарында ССРЭ-ниң спорт мастерин чедип алган Геннадий Наксыл, ооң тренери, бокска Тыва АССР-ниң 12 дакпыр чемпиону Сергей Чадамба, бокска Россияның 2 дакпыр чемпиону, делегей чергелиг спорт мастери Саян Санчат, Очур Шириндуу, Борис Байыр-оол дээш оон-даа өскелер.

Ынчангаш бистиң республиканың найысылалынга эрткен 17-18 харлыг аныяктар аразынга Сибирь Федералдыг округтуң бирги чери дээш маргылдаазы спорттуң бо хевирин Тывага амдаа улам сайзырадырынга улуг өөредиг, идиг болганы чугаажок.

Владимир ЧАДАМБА.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Кадыкшылга

ЧҮРЕК-ДАМЫР ААРЫГЛАРЫНГА УДУР ХЕМЧЕГЛЕР

Чылдың-на чүрек-дамыр аарыгларындан кижилер хөйү-биле өлүп-хорап турар. Ол аарыглар колдуунда амыдыралдың шын эвес аянындан тыптыр.

Дамырларның ханалары кылыннаарга, ол черге үстер, ылаңгыя холестерин чыылган соонда, атеросклероз болгаш өске чүрек-дамыр аарыглары тыптып эгелээр.

Чүрек-дамыр аарыгларынга чүректиң ишемиктиг аарыы (чүректиң шыңган эдин хан-биле хандырар дамырларның аарыы), баш мээзиниң дамырларының аарыы (мээни хан-биле хандырар дамырларның аарыы), ревмокардит (стрептококтуг бактерияларның тывылдырган чүс аарыының түңнелинде чүрек шыңганының база клапаннарының кемдээшкини), төрүмелинден чүрек кеми, дамыр тромбозу болгаш өкпе эмболиязы (буттуң дамырларынга дес ханның тыптыры, олар өскээр шимчээш, чүрекче, өкпеже чедип болур) хамааржыр.

Чүрек-дамыр аарыгларын тывылдырар кол чылдагааннар: шимченгир эвес чорук, хөлүн эрттир чемненири болгаш семириири, таакпылаары, арага-дары ижери, хөй психиктиг чүдүрлүүшкүн.

Гиподинамия – шимченгир эвес чоруктуң түңнелинде шыңганнарның чыырлырының кудулаары. Ол семириир аарыг-биле харылзаалыг. Доктаамал шимченгир сула шимчээшкиннер кылып турар болза, чүрек-дамыр системазынга кончуг эки болур.

Таакпының ыжында чүрек-дамыр системазынга хоралыг дыка хөй бүдүмелдер бар. Чүректиң ишемиктиг аарыы колдуунда таакпылаар улуска тыптыр.

Арага-дары ижери чүрек-дамыр системазынга эгиттинмес хораны чедирер. Арагада бар этилдиг спирттиң эвээш-даа хемчээли чүректиң шыңганынга багай салдарлыг. Арага чүрек аарыгларын улам-на сайзырадыр. Арага-дары ижер улуска хөй кезиинде инсульт, инфаркт, чүректиң ишемиктиг аарыы дээн чижектиг аарыглар тыптыр.

Гипохолестеринемия — ханда холестеринниң эвээжээни. Ооң чылдагааны-биле атеросклерозтуг бляшкалар тывылгаш, чүрек-дамыр системазының ажылын баксырадыр.

Оон аңгыда чүрек-дамыр аарыгларын чайладыр арга чок чылдагааннар база турар. Чижээлээрге, эр улус херээжен улуска бодаарга, чүрек-дамыр аарыглары-биле аарып болур барымдаа хөй. Азы назы-хар аайы-биле алырга, эр улус 55 хардан өрү, а херээжен улус 65 хардан өрү назылааш, чүрек-дамыр аарыгларындан аарыычал.

Спортка ынак, доктаамал сула шимчээшкиннерни кылыр, арага-дары ишпес, таакпы тыртпас, шын чемненир, хөй ногаа, чимис аймаан чиир, мага-боттуң деңзизин нормага тудар болза, кижи чүрек-дамыр аарыгларындан белен-селен аарывас.

Уран ОНДАР,
Республиканың аарыгларга удур кадыкшылга төвү.

Прокурор хыналдазы

ДАШТЫКЫЛАР БОТТАРЫНЫҢ ААЛЫНДА ЧҮВЕ ДЕГ...

Даштыкы хамаатыларның хоойлуга таарышпас ажыл-чорудулгазын илередир болгаш соксадыр талазы-биле хүлээлгезин иштики херектер органнары күүседип тура, хоойлу хажыдыышкынын болдуруп турарын кожуун прокуратуразы илереткен.

Чөөн-Хемчик кожууннуң прокуратуразы Киргизиядан келген ийи, Моолдан келген бир хамаатының кожуунда доктаамал чурттап турарын илереткен. Ол ышкаш Чадаана хоорайда Казахстандан келген хамааты Россияга 2016 чылдың декабрь 9-тан 2017 чылдың март 8-ке чедир түр чурттаар чөпшээрелдиг болган.

РФ-тиң ИХЯ-зының «Чөөн-Хемчик» муниципалдыг килдизиниң участок төлээзи Чөөн-Хемчиктиң девискээринде даштыкы ийи хамааты чурттап турарын демдеглеп албаанындан билбес болган, ооң уламындан оларның дугайында медээлер административтиг участокта жуунда даштыкы хамаатылар чурттап деп медээлер чыылдазын чорутпайн прокурор хыналдазы илереткен.

Полицияның районнар аразыны рының участок төлээлери даштык тыларның чуртче киреринин, үнерини чурттаарының оларга көрдүнген дур сагып турарынга контроль чорутпайн ту таамал чурттап турар даштыкы хамаа учеду тургустунмаан, оларның херек чурттап турар черинге ай санының хы боттандырбайн турар, ол чорук бүрү чогуур документилер-даа чок дашты тыларны илередип тывар арганы берб

Кожуун прокурору РФ-тиң ИХЯ-зын Хемчик» муниципалдыг килдизиниң н гинче федералдыг хоойлужудулган дыышкыннарын чайладырының тала негелдени киирген. Ооң күүселдези прокуратуразы контрольга алган.

Чойгана
Чөөн-Хемчик кожууннуң проку
дузал

ДАРГАЛАРНЫ БАЖЫҢНАРЫНГА ХОРУГДААН

Прокурор хыналдазының соонда кожуун чагыргазының удуртукчуларын албан-дужаалындан чайлаткаш, бажыңнарынга хоругдаар шиитпирни суд хүлээп алган.

2016 чылдың декабрьда Таңды кожуунга прокурор хыналдазын кылып чоруткан. Ведомстволар аразының комиссиязының 2011 чылдың сентябрь 7-де тургусканы №2 актызын езугаар Бай-Хаак суурнуң Степная кудумчузунда №21 бажыңны бустур четкен болгаш чурттаарынга таарымча чок бажыңнарның даңзызынга киирген. Документ езугаар алырга, ол 1963 чылда туттунган бажыңда 10 квартира бар. Херек кырында бустур четкен ол бажыңда 7 квартира бар дээрзин прокурор хыналдазы илереткен.

Ооң соонда муниципалдыг районнуң чагыргазының албан-дужаалдыг кижилери кудумчузунда ол бажыңның квартира орнаштыр хамаатыларга 10 квартира езугаар дамчыткан. Ооң үжүн ол бажы тавайн турган улус алган болган.

Оон аңгыда Бай-Хаак суурда бусту бажыңнардан хамаатыларны көжүрери граммазын күүседири-биле 16 млн. рубльди тускайлаанын хыналда илерет 4 млн. 900 муң рублин Таңды кожууну лары Степная кудумчузунда №21 баж маарыштыр тургускан меге актыга үнд хоойлуга чөрүштүр өскээр чарыгдаа арга-биле бюджетке когарал чедирген.

Чагырганың буруулуг болган удур рын ажылындан түр чайладырын, ба хоругдаарын истекчи дилээн, ол дилег тынган.

Валерия
Таңды кожууннуң пр

ЧАРЛАЛ • РЕКЛАМА • ЧАРЛАЛ • РЕКЛАМА • ЧАРЛАЛ

Ампир компаниязы

«СоңгаЭжикМашина»

АКЦИЯ!

Кол шаңнал – АВТОМОБИЛЬ

«СоңгаЭжикМашина» акцияның организакчызы хууда сайгарлыкчы А.А. Бузмаков. Акцияны эрттирериниң үе-хуусаазы 2017 чылдың март 10-дан декабрь 15-ке чедир. Акцияның дугайында, ону эрттирер дүрүмнерниң, белектер санының, оларны алыр чериниң, үе-хуусаазының болгаш чурумунуң дугайында тодаргай медээлерни ampir17.ru сайтыдан көрүп ап болур. Акцияның кыска негелделерин 8(39422) 2-30-62 телефон дамчыштыр айтырып болур.

Адрези: Кызыл хоорай, Оюн Күрседи кудумчузу, бажың 151.
Тел.: 8(39422)2-30-62, 8905-920-48-48.

- Окна ПВХ;
- Алюминиевые двери;
- Остекление балконов, лоджий;
- Фасадное остекление;
- Жалюзи, рольставни;
- Автоматические гаражные секционные ворота;
- Межкомнатные и стальные двери;
- Натяжные потолки;
- Лестницы;
- Торговое и холодильное оборудование;
- Шкафы-купе.

сайт: ampir17.ru

• Байыр чедириш

Бистиң ынак аавывыс, кырган-аавывыс **Татьяна Антоновн** апрель 8-те 60 харлаар. Эргим киживиске юбилейин тава быжыг кадыкшылды, узун назынны, буян-кежикти күзевиш раазында одуругларны бараалгаттывыс.

Чырык черге, өртемчейге ажы-төлдү
Чаяап төрээш, кижизидип өстүрген сен.
Ажы-төлүң энерелдиг иези сен,
Уйнуктарың буянныг-ла энези сен.

Бурган чаяан хүннүң-биле
Байырывыс хүлээп ап көр.
Кол-ла чүве каң дег быжыг кадыкшылды
Катап-катап күзевишаан,
Аавыска черге чедир мөгейдивис.

Ажы-төлү, күдээлери, уйнуктар

КҮШ ЧОК ДЕП САНААР

Чадаананың дугаары 3 ортумак школазын 2003 ч дооскан **Айдыс Викторович КОМБУЙНУҢ** адынга ты кан аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону **күш** деп санаар.

АК-ЛА ЧЕМНИГ «АРЖААН» БҮДҮРҮЛГЕ

Аржаан аттыг бүдүрүлгениң
Ак-ла чеми арбын, элбек:
Кефир, творог, сметана, сүт
Кедергей-ле чаагай, тодуг.

Өртектери улуг эвес,
Өргүн чонга таарымчалыг.
«Сайзыралда», ТВЦ-де (№30 салбырда)
Садып турар, далажыңар!

Аккыр сүттен кылган чемнер
Аалыңарга албан турзун,
Үнген-кирген чонуңарга
Үргүлчү-ле салып чоргар.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүң адрези: 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская,100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шоюн – 2-01-35.
Кол редакторнуң оралакчызы – 2-17-91.
Секретарь А. А. Эртине – 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б-Б. Оюн, А.А. Лагбы) – 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Ниитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. С.Ө. Ооржак).
Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агыйы (редактору Д.С. Монгуш, корр. С.А. Даргын-оол).
Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эрген, корр. Ш.Н. Ховалыг).
Культура, чогаал, медээлер база спорт килдизи (редактору А.Н. Соян, корр. Э.Н. Кол).
Очулга (редактору Д.И. Чыдым, очулдурукчу А.К. Ооржак).
Фотокорреспондент В.Ф.Чадамба.
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.
Ниити телефон — 2-30-69. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну **2012 чылдың декабрь 3-те** бүрүткээн. Херечилелдиң дугаары — **ПИ № ТУ17-00068.**

Солунну «Тываполиграф» ААН-ге парлаан (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдар торларының бодалдары редакцияның туру дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш а боттары харыылаар.

Неделяның тиражы: 16017 экз.
Үндүрүлгениң тиражы: 4862.
Чагыдылга индекизи: хуу кижилерге — 115
организацияларга — **31730**
Солун неделяда үш катап үнер.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлалгаже дужааганы график езугаар — 21.00, херек кырында —